

UDK 811.163.42'282.2'373.74

Izvorni znanstveni rad

Primljen 29. rujna 2000.

Prihvaćen za tisak 23. siječnja 2001.

Mira Menac-Mihalić

Baruna Trenka 9

10000 Zagreb

FRAZEMI S NAZIVIMA KUKACA U HRVATSKIM GOVORIMA

Uz pomoć studenata Kroatistike Filozofskog fakulteta u Zagrebu prikupljeni su u stotinjak hrvatskih govora frazemi od kojih su za ovaj rad izdvojeni i obrađeni oni koji kao sastavnicu imaju zoonim, naziv kukca.

1.1. Suradujući sa svojim studentima druge i treće godine na predavanjima i seminarima iz Hrvatske dijalektologije, dakle uz pomoć tristotinjak studenata, dviju studentskih generacija, istraživala sam frazeme u stotinjak hrvatskih govora. Najviše je govornika bilo s područja velikih gradova, u prvom redu iz Zagreba.

Sa studentima druge godine napravila sam anketu na samom početku njihova bavljenja dijalektologijom. Anketu su popunjavali sami, kao izvorni govornici, ili kao ispitivači nekoga tko im je blizak. Studenti treće godine pristupali su zapisivanju frazema nakon položenoga ispita iz hrvatske dijalektologije. Ispitali su na temelju asocijacija imajući u vidu frazeme u širem smislu, ponekad i poslovice. Nakon mog navođenja nekih osnovnih frazema iz književnoga jezika i iz pojedinih govora studenti su navodili i analizirali one frazeme koji su im poznati, zapisujući frazeme iz svoga govora. Frazemi skupljani u toj fazi nisu bili tematski ograničeni.

Studenti druge godine dobili su kao podsjetnik popis frazema iz najrazličitijih govora, nastao na temelju onoga što sam skupila s prethodnom generacijom, ali i na temelju literature. Popis je obuhvaćao frazeme u kojima je jedna od sastavnica zoonim.

Studenti su se zainteresirali za problematiku, tako da se nakon istraživanja više desetaka njih odlučilo dalje istraživati vlastiti govor na toj razini.

1.2. Većina prikupljenih frazema može se naći u sva tri hrvatska narječja. U svakom se govoru oblik frazema ostvaruje u ovisnosti:

o **fonološkim karakteristikama** pojedinoga sustava: *ne trči kao ždrijebe pred rudo*¹ (Bjelovar), *trčiš ko ždribe pred rudo* (Đakovo), *trči ko žribe prid rudu* (Bački Breg), *ne trči ka ždribe prid rudu* (Split), *zritovleš se kak žrebe* (Sv. Martin);

o **morfološkim karakteristikama**: *ima ih ko mrava* (Žabnica), *ima ih ko mravi* (Sl. Brod), *ima hi ka mravog* (Dubrovnik), *imo hi ko mrov* (Pučišća), *jega ih kaj mrovli* (Brezje), *ima vas puno kak mrafcef* (Budrovec);

o **tvorbenim karakteristikama**: *vesel ko crvić* (Detkovec), *srećen kak črvek* (Čakovec), *sretan ko črvok* (Varaždin);

o **sintaktičkim karakteristikama** pojedinoga sustava: *žive ko golub i golubica*, *žive kao golub s golubicom*, *imaju se radi kak dva taubeka*.²

Zato ovdje isti frazem zapisujem u raznim ostvarajima.

Razlike u **leksičkom** sloju frazema na raznim područjima ovise o leksičkom fondu pojedinog govora. Tako neki frazemi u raznim govorima imaju razne lekseme kao sastavnice: *magarac* (s raznim varijantama, ovisno o fonologiji pojedinoga govora: *magarac/magarec*, ovisno o morfološkom statusu: *magarac/magarec*, genitiv: *magarca* ili *magare*, genitiv: *magareta*) prema drugim leksemima *kenjac*, *osao* (*osal/osel*), *tovar*, *sivonja* itd.³

U ovom ću članku obraditi samo one frazeme u kojima se spominju **kukci**. U početku mi se činilo da su kukci u frazeologiji malo zastupljeni. Međutim, sudeći po broju pronađenih različitih frazema i njihovih inačica, reklo bi se da nije tako.

¹ Primjere donosim u izvornom obliku kako su zapisani na terenu.

² Kad je neki frazem potvrđen u korpusu u istom obliku više od dva puta, ne navode se govori iz kojih su potvrde.

³ **Istim frazemom** smatram onaj koji zbog fonetskih, morfoloških, tvorbenih, sintaktičkih i leksičkih razloga glasi različito u raznim govorima. **Frazemskim inačicama** smatram dva ili više frazema koji se razlikuju jednom sastavnicom, a imaju isto značenje, npr. *dosadan ko krpelj/muha/uš*. Kad se frazemi razlikuju jednom sastavnicom, a imaju različito značenje, ne radi se o inačicama nego o **različitim frazemima**.

2.1. *B u b a*⁴ je sastavnica često potvrđenoga frazema *metnuti/baciti/staviti/deti/denuti/turnuti/pustiti bubu (komu) u/v uho/juho/vuho* u značenju 'pobuditi u kome sumnju'. Taj frazem, osim što može imati inačice s obzirom na glagol, može ih imati i s obzirom na objekt jer uho može biti zamijenjeno glavom: *stavili su mi bubu u uho* (Vukovar), *metio si mi bubu u uvo* (Orahovica), *staviti bubu u uvo* (Drežnik), *staviti bubu u uho* (Svetvinčent), *stavil mi je bubu v glavu* (Zlatar), *bubu si mi v vuho del* (Čakovec), *del si mi bubu vuhe* (G. Stubica), *staviti bubu u uho* (Ivanić Grad).

Međutim taj se frazem ponekad sreće i s drugim imenicama koje imenuju kukce pa nailazimo na inačice sa sastavnicama *bubica, buha, kukac*.

Tako dobivamo ove mogućnosti (navodim ih u standardiziranom obliku):

<i>metnuti</i>	<i>bubu</i>		<i>uho</i>
<i>staviti</i>	<i>bubicu</i>	<i>u</i>	<i>glavu</i>
<i>baciti</i>	<i>buhu</i>		
<i>djenuti</i>	<i>kukca</i>		
<i>turnuti</i>			

Frazem *bube su (komu) u glavi* ili *imati bube u glavi* (Karlovac)⁵ čest je, potvrđen na cijelom terenu, a inačica *buve su (komu) u glavi* potvrđena je samo jedanput na štokavskom području, na čakavskom je području potvrđena i inačica *imati bakule*⁶ *u glavi* (Preko). Proširivanjem i variranjem uobičajenih frazema dolazi do razvoja novih, *buba v uhu mira ne da* (Lug).

⁴ U Matešića potvrđeno samo *pustiti/staviti... bubu u uho*. Neki su od prikupljenih frazema više, a neki manje zastupljeni i u drugim jezicima. U drugim jezicima najčešće je zabilježen frazem s buhom kao sastavnicom, ali ima i drugačijih, rjeđih inačica: franc. *mettre à qqn la puce à l'oreille*, tal. *mettere a qcn una pulce nell'orecchio*, engl. *to put a bug in one's ear*, njem. *jd-m einen Floh ins Ohr setzen*, *jd-m Raupen in den Kopf setzen*, slovački *pustit' niekomu blchu do kože/ do ucha*, slovenski *deti komu bolho v uho*.

⁵ U Matešića potvrđeno: *imati bubu/bube u glavi*, Anić (*imati bubu (bube) u glavi* 'zanositi se ljudim mislima, čudnim zamislima'. Promatrajući ovaj frazem i njegove inačice u raznim jezicima možemo zaključiti da je široko potvrđen u raznim europskim jezicima te da i tamo varira i zoonim (*buha, buba, gusjenica, miš*) i mjesto pojavljivanja životinje (*glava, mozak, uho*), npr. franc. *avoir la puce à l'oreille*, njem. *Raupen/Mäuse/Spatzen im Kopf haben*, (keine) *Mücken haben*, češki *mít mouchy (brouky) v hlavě*, *mít švába na mozku*, polj. *mieć bzika (fiola, wróble, źle) w głowie*, slovački *mat' chrobáka (mušky) (v hlavě)*.

⁶ Skok Istra: *bakul* – *grillus domesticus*, tršč. *bacolo*, Molat: *bakula* – *babura* slična pauku, živi na vlažnim mjestima.

Kad je netko nemiran, možemo čuti da su ga *spopale buve* (Ramanovci).

O frazemu *praviti od bube slona* v. 2.3.

Poredbeni frazemi koji se vežu s bubom sasvim su rijetki: *lijen ko buba*⁷ (Požega) i *šutjeti ko buba*. Frazem *miran ko buba/bubica* (Potomje) usporedit ćemo s inačicama u kojima se s mirnoćom povezuju druge životinje: *miran ko pile* (Metković), *miran ko ovčica/ovca* (Ivanec), *miran ko janje*, *miran kako i janje* (Rovinj), *miran ko janjac* (Potomje), *miren kak janjček*.

2.2. B u b i c a je često potvrđena u poredbenim frazemima. Netko može biti *dobar ko bubica*, *malen/sitan ko/kao bubica*.⁸ Usp. frazeme s drugim zoonimima *mali kak picek* (G. Mihaljevec), *malen ko pile* (Zagreb), *mali ko pilence* (Sisak), *malen ko vrabac/moli ko riebac* (Pučišća), *sitan ko vrabac*, *sitan ka vrabac* (Baška Voda), *sitan ko rebac* (Opuzen), *mali ko miš*.

O frazemu *miran ko bubica* v. 2.1.

Frazem *baciti (komu) bubicu u uho* potvrđena je samo u Zagrebu i Sisku⁹, o inačicama toga frazema v. 2.1.

2.3. B u h a je sastavnica poredbenoga pridjevskog frazema *crn/črn kao/kaj/kak buha*, usp. inačice *crn/črn ko/kaj gavoran*, *črni kak kavoran* (G. Mihaljevec), *crn ko kosić* (Pučišća), *črn kaki svarača*, *čern ko kert* (Ivanec), *črni kaj krt* (Otok Sam, Drenova).

Isti zoonim može biti sastavnicom glagolskog frazema *skakutati/skakati kao/ko buha*: *skakutat*¹⁰ *ko buha* (Potomje), *skakat kao buha* (Zadar), s bližkoznačnicom *skakutat ko pule* (Potomje).

Buha može biti sastavnicom frazema *metnuti/baciti/staviti/deti/denuti/turnuti/pustiti (komu) buhu/buvu u/v uho/juho/vuho*: *metnut buvu u uvo* (Bački Breg), *stavit buvu u uvo* (Vrgorac, Drežnik), *staviti (komu) buhu u juho* (Vis), *metnut buvu u uvo* (Lešće) i sl. O drugim inačicama v. 2.1.

⁷ Matešić: *lijen kao buba*, Anić: *lijena buba*, usp. 2.14.

⁸ U Matešića potvrđeno *tih kao bubica*, *miran kao bubica*, Anić nema sveze s tim zoonimima.

⁹ U Matešića potvrđeno: *baciti/staviti/udjenuti bubu (komu) u uho/glavu*, *dođe/uđe (komu) buba u glavu*; *imati buvice u glavi*, *(is)tjerati buvice iz glave*; Anić *staviti bubu (buhu) u uho (komu)*.

¹⁰ U Potomju su č i ć izjednačeni.

Tu su i poredbeni frazemi raznih značenja koji uključuju cijelu rečenicu *česat se ko da ima buhe, biti nevidljiv kak buha kat po belem hodi* (Lug), *ki da su ga buve ispijukale*¹¹ (Otok Cet), *nemiran kao da ima buhe* i inačica toga frazema *nemiran ko da ima crve*, što može biti prošireno određenjem *nemiran ko da ima crve u guzici/v riti*.

Frazem koji govori o pretjerivanju, uveličavanju, često povezuje buhu i slona¹² pa će netko *raditi/praviti/delati od buhe/buve/bue slona*¹³. Samo je u Koprivnici zabilježeno *delaš od bube slona*, ali je u mnogim govorima zabilježena veza između muhe i slona: *praviti/raditi od muhe/muve slona*,¹⁴ npr. *pravi od muve slona* (Drežnik). U Zaprešiću je zabilježeno *praviti od mušice slona*, a u Banjoj Luci *šta praviš od muhe medvjeda*. Vrlo je česta inačica koja povezuje komarca i slona¹⁵: *delaš od komarca slona, ne pravi od komarca slona, navek delaš od komarca slona* (Čakovec); u korpusu je samo jedan primjer s obrnutim redom riječi kada je slon na prvom mjestu: *ne pravi slona od komarca* (Đakovo).

U tom frazemu i njegovim inačicama potvrđeni su ovi zoonimi:

<i>buha</i>	
<i>muha</i>	
<i>komarac</i>	<i>slon</i>
<i>buba</i>	<i>medvjed</i>
<i>mušica</i>	

¹¹ U značenju 'slab, ispijen'.

¹² U Matešića potvrđeno *činiti/praviti od/iz buhe slona*, Anić: *praviti od buhe slona*. U drugim jezicima prevladavaju inačice s muhom i slonom, ali je mogućnost varijacije i male i velike životinje velika: lat. *elephantum ex musca facere* (novolatinski), franc. *faire d'une mouche un éléphant*, tal. *fare d'una mosca un elefante*, njem. *aus einer Mücke einen Elefanten machen/aus einer Fliege einen Elefanten machen, aus einem Laus ein Kamel machen*, češki *dělat z komára velblouda/dělat z mouchy slona*, polj. *robić z muchy slonia*, slovački *robit' z komára somára (slona)*, rus. *delat' iz muhi slona*, ukr. *robiti z muhi slona*, bug. *pravje ot mravkata slon, pravja ot muhata slon/bivol, pravja ot bihata slon*, slovenski *narediti iz mušice konja/iz komarja vola/iz komarja slona/iz muhe slona/delati iz muhe slona...*

¹³ Npr. *od buve slona delaš* (Kuče).

¹⁴ U Matešića *činiti/graditi/praviti od muhe slona/konja/medvjeda/vola*, ali i *praviti od/iz mušice slona*. U Anića *od muhe praviti slona*.

¹⁵ U Matešića i Anića *(na)praviti... od komarca magarca (slona)*. Zanimljivo, ali možda i slučajno da veza između komarca i magarca u našem korpusu nije potvrđena, a između komarca i slona vrlo je česta.

Frazem *pisati buve*¹⁶ ima značenje 'sitno, nečitko pisati': *Naj takve buve pisati da niš ne vidim prečitati* (Kuče).

Buha se, kao i neki drugi kukci povezuje s dosadom, tako ćemo čuti pridjevski poredbeni frazem *dosadan/dosaden ko/kao/ka buha/buva/boha: dosadan ko buva* (Orahovica, Drežnik), *dosadan ko buha* (Potomje), *dosaden kak boha* (Drnje), usp. inačice sa sastavnicom *komarac, krpelj, muha, stjenica, tekut, uš*.

2.4. *K o m a r a c* se zbog svoje veličine i mršavosti pojavljuje kao sastavnica poredbenih frazema u raznim ostvarajima po cijelom ispitivnom terenu: *sitan ko komarac, gurav kak komarec* (Novigrad Podravski), *suhi kak kemar* (Klenovnik), *suv kak komarec* (Kuče), *suha kaj komarica* (Dragoslavec), *lagan kao/ko komarac*,¹⁷ *laek kak këmarec* (Rinkovec), ali i s ironijom pridjevskog antonima *debelji kak komor* (Sv. Martin). Usput mogu napomenuti da se mršavost (uz sastavnicu koja ne označuje kukce) često uspoređuje s mršavošću bakalara: *suh/suhi/suv ko/ka bakalar/bakajar*.

Vratimo se komarcu. Pridjevski poredbeni frazem *dosadan ko komarac, dosadan ko komar* (Opuzen), *dosaden kak kemar* (Lepoglava) često je potvrđen, usp. i inačice sa sastavnicom *buha, krpelj, muha, stjenica, tekut, uš*.

Drugu skupinu poredbenih frazema tvore glagolski frazemi koji govore o komarčevoj djelatnosti u prenesenom značenju: *ujida kako mušat* (Rovinj), *piješ krv ko komarac* (Pregrada), pa i uz dodatak *piješ krv na slamku ko komarac* (Bjelovar), *peca ko komar* (Dubrovnik), ali i *zuji ko komarac* (Potomje, Split), *zuji kak komarec*¹⁸ (Brdovec). Inačica tog frazema bit će *zuji ko muva* (Ramanovci). O ništavnosti komarca doznajemo iz frazema *zgaziti koga ko komarca* (Valpovo).

Imenički poredbeni frazem uspoređuje izgled dijelova tijela: *noge ko komarac* (Požega), *nožice ka u komarca* (Zadar).

○ frazemu *praviti/raditi od komarca slona* v. 2.3.

○ frazemu *držati se kak da su te komarci spikali* (Šenkovec) v. 2.10.

2.5. *K r p e l j* se vrlo često pojavljuje u našim govorima kao sastavnica glagolskoga poredbenog frazema. Frazem ima više leksičkih inačica s

¹⁶ Nema u Matešića ni u Anića.

¹⁷ U Matešića *lagan* (*lagan*) kao *komarac*, Anić nema potvrdu.

¹⁸ U značenju 'dosadan je jer stalno nešto govori'.

obzirom na glagol.¹⁹ Tako se netko može *prilijepiti*²⁰/*prilepiti*/*prilipiti*/*zakereliti*/*prikeliti*/*prikrpati*/*prijeti*/*prikačiti*/*pripiti*/*prištekati* ko/kak/ka/kak/kak *krpelj*/*krpej* itd. Tako će se netko za nekoga *držati kak šklopec* (Sv. Martin), ili će se *držati kak šklopec riti* (Budrovec). U Bednji će nas netko *protiti kak klöp*. Imamo i inačice s drugim zoonimima: *prilipit se ka pijavica* (Kaštela), *zalijepit se kao priljepak za mene* (Zagreb) itd.

Čest je pridjevski poredbeni frazem *dosadan ko krpelj*²¹ (Garešnica, Vukovar), *dosadan ko krpšu* (Dubrovnik), *dosadan ko krpšu* (Lipovljani), *dosadan ko krpejica* (Pučišća), *dosaden ko šklopec* (Reka), *dosaden kak kloš* (Krapinske Toplice), *dosaden kak kloj* (Belec), usp. inačice sa sastavnicom *buha, komarac, muha, stjenica, tekut, uš*.

2.6. *K u k a c* je rijetko potvrđen kao sastavnica frazema: *del mi je kukca*²² *v glavu* (Drenova), *del je kukco v viihe* (Rinkovec), o tome više vidi 2.1.

2.7. *M r a v* je ušao u frazeme najviše zbog svoje radišnosti po čemu je sličan pčeli, usp. 2.10., zbog tih karakteristika nastao je pridjevski poredbeni frazem *vrijedan ko mrav*²³, *vridan kako mrav*, *vridan ko mrav* (Bački Breg), *vreden kak mravla* (G. Mihaljevec), *vrejden kak mruavla* (Sv. Martin), *vreden je kak mravlica* (Drnje), *vreden kakti mravek* (G. Stubica), *vreden kak mravlek* (Šenkovec). Rijetko se precizira na koju se to mravlju vrstu odnosi: *vrijedan kao crni mrav* (Borovo N).²⁴

S druge je strane nastao i glagolski poredbeni frazem *raditi/delati ko/kaj/kako mrav/mravinc/mravla* u ostvarajima kao: *dela kako mrav* (Rakalj), *dela kaj mravinc* (Svetvinčenat), *radi ko mrav* (Karlovac, Varaždin), *dela ko*

¹⁹ U Matešića potvrđeno (*pri*)lijepiti se uz koga kao krpelj, pratiti koga kao krpelj, u Anića prilijepiti se kao krpelj.

²⁰ Infinitive u uopćavajućem frazemu navodim sa završnim *i*, iako se u mnogim govorima ostvaruju bez njega.

²¹ U Anića *dosadan kao krpelj*.

²² U Matešića nema niti natuknice *kukac*.

²³ U Matešića *marljiv kao mrav*, *raditi kao mrav*, *poput mrava*. U Anića *kao mrav* 'vrlo marljiv'. Taj je poredbeni frazem često zabilježen i u rječnicima drugih jezika: tal. *attivo* (*laborioso*) *come una formica*, polj. *pracowity jak mrówka*, slovački *usilovn – ako mravec*, rus. *trudoljubivyy kak muravej*, ukr. *prac'ovitij jak muraška*, češ. *piln – jako mravinec*, slovenski *delaven kot mravlja*, *priden kot mravlja*.

²⁴ Žuti mravi imaju negativne konotacije: *ko žouta mravolja* (Tugonica).

mrav (Koprivnica), *diela ko mrav* (Ivanec), *dela kaj mrovla* (Brezje), i uz dodatak *radi kaj mali mrav*, *dela kaj mali mrav* (Otok Sam).

Po radišnosti mravu i pčeli sličan je i *crv* pa ćemo imati inačice *radi kao crv* (Garešnica), *vridan ko crv* (Bački Breg), *vridan ki crv* (Lešće), *dela kaj črv* (Brezje). Suprotno značenje ima često potvrđen frazem: *vrijedan ko crv u kamenu*, kao i inovacija *marljivo kak črv v betonu* (Zagreb) i inačica *radi ko crv u kamenu* u značenju 'radi uzalud' (Bački Breg).

Inačica toga frazema bit će još i: *marljivo ko krtica*, *radin kao krtica* (Bjelovar), *vreden ko krt* (G. Stubica), *vridan ko krtica* (Šujica). Glagolski frazem govori o tome da je netko vrijedan, ali su konotacije drukčije: *delaš ko konj* (Mlinarce) i sl. Usp. inačicu ili bliskoznačnicu *delan kako tovar* (Rovinj), *dela ka tovar* (Rakalj), *delam kak osel* (G. Mihaljevec), ali i bliskoznačnice *radi ko sivonja*, *rinta ko sivonja* (Osijek), *dela ko sivonja* (Krapinske T), *dela kak sivonja* (Prelog), *tegli ko magariac* (Požega), *vuče ko magare* (Karlovac), *vleče kak magariac* (Kuče), *delaš ko konj* (Mlinarce), *dejla kaj koj* (Sv. Martin), *delaš kak kojn* (Ivanić Grad), *diela kak konj* (Lepoglava), *radi, rinta, tegli, muči se ko konj*, *radi/dela ko kobila*, *dejla kaj krt* (Brezje).

Mravi su u frazeme ušli i za oznaku velikog broja²⁵: *ima ih ko mrava* (Žabnica), *ima ih ka mrava* (Šibenik), *ima ih ko mravi* (Sl. Brod), *ima i ko mravi* (Pleternica, Đakovo), *imo hi ko mrov* (Pučišća), *imā hi kq mrvavq* (Dubrovnik), *ima ih kak mrvolji* (Krapinske T), *jega ih kaj mrovli* (Brezje), *ima vas puno kak mrafcevi* (Budrovec), *ima ih ko malih mrava* (Vidrenjak), *ima ih ko žutih mrava*²⁶ (Karlovac).

Inačica ovoga frazema govori o *glisti*: *ima ih ko glista poslije kiše*²⁷ (Zagreb). Inačicom tog frazema mogli bismo smatrati i *he je kaj kunići* (Svetvinčenat), *ima ih ko kunića*²⁸ (Zagreb), iako je taj frazem u vezi i s frazemom *množe se ko kunići*²⁹ (Dvor), *množe se ko zecevi* (Orahovica), *kotu se ko kuneji* (Potomje), *kote se ko kunići* (Karlovac).

O tome da je netko nedužan i bezazlen svjedočit će frazem, rečenica *ne bi ni mrava/mravca zgazio/zgazija/zgazil*, a na terenu se ostvaruje ovako:

²⁵ U Matešića *naroda* (*svijeta, ljudi*) *kao mravi*, u Anića *kao mrava*.

²⁶ Matešić: *biti se/klati kao žuti mravi*, Anić *kolju se kao žuti mravi*.

²⁷ U Matešića ni u Anića nije potvrđeno.

²⁸ U Matešića ni u Anića nije potvrđeno.

²⁹ U Matešića *množiti se kao kunići*, u Anića nije potvrđeno.

*ne bi ni mrava zgazija*³⁰ (Opuzen), *ne bi ni mrava zgazil* (Senj, Otočac), *ne bi ni mravca zgazil* (Vučjak), *ne bi ni mrava zgazil* (Kuče), *ne bi ni mrava zgazio* (Zagreb).

2.8. Postoje brojne potvrde poredbenih frazema koji govore o **m u h i**. Čest je glagolski poredbeni frazem (*h*)*odati/hoditi/ići/trčati/bežati/letjeti/ponašati se/bit*i/*motati se kao/ko/kak/ki muha/muva/mua bez glave* u kojem se govori o smetenom, smušenom kretanju, ponašanju³¹: *oda ko muva bez glave* (Lovreč), *oda ki muva bez glave* (Otok Cet), *ide/trči ko muva bez glave* (Bački Breg), *hodiš kak muva bez glave* (Kuče), *Kam bežiš kak muva bez glave?* (Ivanić Grad), *trči ko mua bez glave* (Žepče), *trči ko muva bez glave/bit ko muva bez glave* (Ramanovci), *letiš kak muha bez glave* (Drnje), *ideš ko muha bez glave* (Potomje).

Tu treba spomenuti i poredbeni glagolski frazem koji govori o tome kako muhe navaljuju na ono što vole. U inačicama varira glagol koji govori o lijepljenju, skupljanju, navaljivanju, a varira i objekt: *ići/lijepiti se/keljiti se/siliti/leteti kao/ko/kaj/na govno/drek*: na terenu se ostvaruje ovako: *ide ko mua na govno* (Požega), *lijepe se kao muhe na govno* (Brčko), *ko muhe na govno* (Potomje), *prikeljio se za njega ko muha za govno* (Zagreb), *siliš ko muha na drek* (Tugonica), *letijo kaj muhe na drek* (Brezje), ali može glasiti i: *kupe se ko muve na galebiniu* (Lovreč). Međutim, slika ponekad može biti i drukčija *lijepe se za nju ko muhe na med* (Zagreb)³².

Uspoređivanje s oblijetanjem i zujanjem oko glave nalazimo u frazemima *ne letaj mi oko glave ki brekulja* (Otok Cet) (s točnom odrednicom vrste muhe), *zuj*i *okolo ko muha* (Detkovac), pri čemu je ova zadnja možda inačica

³⁰ U Matešića *ni mrava ne zgaziti*, u Anića *ni mrava ne bi zgazio*. Taj frazem u drugim će se jezicima češće čuti u inačici s drugim zoonimom – muhom: npr. lat. *non posse videtur muscam exitare*, franc. *il ne ferait pas de/du mal à une mouche*, tal. *non farebbe male ad una mosca*, engl. *he wouldn't hurt a fly*, njem. *er würde/könnte keiner Fliege etwas zuleide tun*, rus. *múhi ne obidit*, ukr. *muhi ne skrivodit'*, češ. *ani mouchu nezabije*, polj. *muchy by nie zabil*, slovački *neubíži ani muče/muške*, slovenski *tudi mraoljice ne bi pohodil/še muhe ne bi ubil...*

³¹ U Matešića *poći/ići/letjeti/srljati/trčati/hodati kao muha bez glave*, u Anića *kao muha bez glave*. U drugim će jezicima ovaj frazem biti rjeđe potvrđen, a imat će, kao i u hrvatskom, i inačicu bez zoonima: tal. *come una mosca senza capo*, njem. *wie der Hahn ohne Kopf*, češ. *jako bez hlavy*, polj. *bez głowy*, slovački *ako bez hlavy chodit...*

³² U Matešića (*po*)*hrliti kao muhe na med, pasti kao muha na med*, u Anića nema potvrde. Usp. *ići kao pčele na med* (2.10.).

frazema ... *ko muha bez glave* s gubljenjem jednog elementa, ali uz dodanu oznaku zvuka.

Kad je netko dosadan, često će ga u raznim hrvatskim krajevima usporediti i s muhom: *dosadan/dosaden ko/kaj muha/muva*³³. U nekim će slučajevima frazemi biti precizniji i točno odrediti vrstu muhe: *dosadna ko zvrkulja* (Lovreć), *dosadan ko muva žvrkulja* (Opuzen), *dosadan ko konjska muva* (Metković), *dosadan kak mušica pri kupici* (Samobor), *dosaden kak vinska mušica* (Budrovec). Inačica ovoga frazema, u kojima predmet usporedbe ne mora biti kukac, ima više: *dosadan ko crv* (Žepče), *dosadan ko proljev* (Žepče), *dosadan ko tijesne gaće* (Žepče), *dosadan ka svraka* (Split), *dosadan ko svraka* (Zagreb), usp. inačice sa sastavnicom buha, komarac, krpelj, stjenica, tekut, uš.

Frazem *ubiti jednim udarcem dvije muhe* u značenju 'jednim postupkom ispuniti dva cilja'³⁴ rijetko je u našem korpusu potvrđen, a može imati inačicu: *ubiti dve muhe odjempot*³⁵ (Brezje).

O frazemu *praviti/raditi od muhe/muve slona* v. 2.3.

2.9. Kad je netko čudan, svojeglav, čut ćemo *imati mušice*³⁶ u glavi: *ima mušice u glavi* (Potomje), *ča maš mušice u glavi?* (Rakalj), *imaš navek nekakve mušice u glavi* (Drnje). Nekoga mogu *uhvatiti mušice*, *nekom se mušice motaju po glavi* (Lipovljani), *opet ti se neke mušice motaju po glavi* (Borovo N), a nekom mogu doći: *došle mu mušice u glavu* (Drežnik).

O tome da bi nekoga trebalo opametiti svjedočit će frazem s mušicama³⁷ puno češće nego onaj s bubama³⁸: *izvadi joj mušice iz glave* (Požega), *ja ti bum već zbila te mušice z glave* (Kuće), *sterala bum ti ja te mušice z glave* (Čakovec), jednom je potvrđeno *izbit bube iz glave* (Zagreb). Iako bi se moglo pomisliti da taj frazem izgleda kao frazemski antonim frazemu *metnuti... bubu u uho...* i njegovim inačicama (v. 2.1.), to nije tako jer im

³³ Frazem nije potvrđen ni u Matešićevu ni u Anićevu rječniku.

³⁴ U drugim jezicima nalazimo potvrde za taj frazem, ali i za inačice u kojima varira zoonim, usp. njem. *zwei Fliegen mit einer Klappe schlagen*, slovenski *ubiti/zadeti dve muhi na en mah*, ali i engl. *to kill two birds with one stone*, rus. *odnim udarom dvuh zajcev ubit*.

³⁵ Anić (*ubiti*) *jednim udarcem dvije muhe*.

³⁶ U Matešića: *imati (svoje) mušice (u glavi)*, ali i *imati muhe u glavi*, što u govorima nije potvrđeno, u Anića *imati mušice u glavi* 'biti mušičav'.

³⁷ U Matešića: *(is)tjerati (komu) mušice (iz glave)*, Anić nema potvrdu.

³⁸ U Matešića *(is)tjerati bubice iz glave*, Anić nema potvrdu.

značenje nije suprotno. U Lovreću je zapisan i frazem *istrati pramrave iz glave* uz napomenu da se leksem *pramravi* izvan frazema ne rabi.

Neki frazemi povezuju **mušicu**³⁹ i **vino**⁴⁰, **pijanstvo**, *pijan ko/kaj vinska mušica*, *pijan ko vinska mušica*, *pijan kaj vinska mušica* (Brezje), ali i inačica s gubitkom jednog elementa koji se podrazumijeva: *pijan ko mušica* (Bjelovar). Za nekog tko je pijan reći će u Sv. Martinu: *mušice mu letiju koli glave* zbog povezanosti vinskih mušica i vina. Za pijanoga će se reći *smrdi kaj vinska mušica* (Brezje).

U govorima gdje mušica ne znači vinsku mušicu nego običnu muhu, mušica će moći tvoriti frazeme inače rezervirane za muhu *Šta ste se skupili ka mušice na govno?* (Split), *ka mušica bez glave* (Kaštela).

O frazemu *praviti/raditi od mušice slona* v. 2.3.

2.10. P č e l a je često sastavnica frazema s pozitivnom konotacijom, takav je pridjevski poredbeni frazem⁴¹ *vrijedan/vridan/vreden/marljivo ko/kak (p)čela/čmela/(p)čelica...* u ostvarajima: *vrijedan ko pčela*, *vrijedan ko čela* (Žepče), *vridan ko čela* (Bački Breg), *vridan ka čela* (Trogir), *vridan ko čela* (Potomje), *vreden kak čela* (Kuče), *čmela* (Prelog, Virje), *vrieden ko čmela* (Rinkovec), *vrejden kaj čmjela* (Sv. Martin), *vreden kak čelica* (G. Stubica), *marljivo ko pčelica* (Zagreb, Jastrebarsko), *vreden kak pčela* (Drnje).

Isto je tako pozitivan i glagolski poredbeni frazem *raditi/delati ko/kak (p)čela/čmelica: radi ko pčela*,⁴² *delam kak čmelica* (G. Mihaljevec, Brezje), *dela kak čela* (Kuče).

Pčele su često potvrđene u frazemu *ići/letjeti kao/ko/kaj pčele/čmele na med*⁴³ sa značenjem skupljati se u velikom broju, *navaljivati: ići kao pčele na med* (Bjelovar), *idu ko pčele na med* (Zagreb), *letijo kaj čmele na med* (Brezje).

Sklonost skupljanju može se izraziti poredbenim glagolskim frazedom *skupljati/kupiti <što> ko/kak (p)čela/(p)čele med: skupljati <nekaj> kak čele med* (Budrovec) ili *kupiti ko čela med* (Opuzen).

³⁹ Mušica se povezuje s velikim potomstvom: *razmnožavati se ko vinska mušica*.

⁴⁰ Nema u Matešića ni Anića.

⁴¹ U Matešića *marljivo/radin kao pčela*, u Anića nije potvrđeno. Frazem je potvrđen i u rječnicima drugih slavenskih jezika: polj. *pracowity jak pszczola*, rus. *trudoljubivyj kak pčelka*, ukr. *prac'ovitij jak bđžola*, slovenski *delaven kot čebela/priden kot čebela*.

⁴² Usp. inačice *raditi kao mrav...* (2.7.).

⁴³ U Matešića *ići kao pčele na med*, u Anića nema potvrde. Usp. *lijepiti se ko muhe na med* (2.8.).

Zujanje pčele može imati negativne konotacije kao već spomenuto zujanje komarca i muhe: *zujati ko čela* u značenju 'dosađivati svojom pričom' (Bački Breg), ali i ne mora: *zuji oko nje ko pčela oko cvijeta* (Požega), *zuji ko čelica* (Potomje).

O nepostojanosti govori frazem *ići/letati ko/kak (p)čela od cvita do cvita/s.cveta na cvet: ide ko čela od cvita do cvita* (Potomje) i *lečeš kak pčela s cveta na cvet* (Šenkovec).

O nečijem izgledu, uglavnom o otečenosti, podbuhlosti, svjedoče frazemi – rečenice: *Vidi ga, ko da su ga čele izujidale* (Lovreć). *Ki da s čelama kona-kuje* (Otok Cet). *Lice mu je nateklo ko da s ga čele izjele* (Drežnik). *Naotekel je kaj da ga je čela piknula* (Otok Sam). Frazemska bliskoznačnica povezuje pčelu i komarca *Držiš se kak da su te komarci spikalili* (Šenkovec).

2.11. *Smrđljivi martin* našao se samo u poredbenom frazemu *smrđjeti/smrđeti/smrđiti ko/kaj smrđljivi/pezđljivi martin: smrđiš⁴⁴ ko smrđljivi martin* (Zagreb), *smrđiš kaj pezđljivi martin* (Brezje), da spomenem i česte inačice *smrđiš kaj svijja*, *smrđiš kaj thorec* (Brezje).

2.12. *Stjenica* je često zabilježena kao sastavnica samo jednoga poredbenoga pridjevskog frazema: *dosadan ko stjenica⁴⁵* (Našice), *dosadan ko stenica* (Bački Breg), *dosadan ko kimak⁴⁶* (Dubrovnik), *dosadan ko čimavica* (Opuzen), *dosadan ka stinica* (Split), *dosaden kak stenica* (Drenova, Sv. Martin), *dosaden kaj stenica* (Otok Sam), *dosaden ko stenica* (G. Stubica), *dosaden kak stenica* (Drnje), *diuosaden ko stenjico* (Rinkovec), usp. inačice sa sastavnicom *buha, komarac, krpelj, muha, tekut, uš*.

2.13. *Tekut* je rijetko zapisana kao sastavnica poredbenoga pridjevskog frazema: *dosaden kaj tekuta* (Brezje), usp. inačice sa sastavnicom *buha, komarac, krpelj, muha, stjenica, uš*.

2.14. *Trut* je zabilježen samo u jednom poredbenom frazemu *lijen ko trut⁴⁷* (Valpovo, Požega), ali taj frazem možemo usporediti s njegovim

⁴⁴ U Matešića *smrđjeti kao tvor*. U Anića *smrđi kao tvor*.

⁴⁵ U Matešića i Anića *dosadan kao stjenica*.

⁴⁶ *čimavica, kimak, čimak* < tal. *cimice* = stjenica

⁴⁷ U Matešića ni u Anića nije potvrđeno.

inačicama u kojima se spominju druge životinje: *lijen ko magarac*⁴⁸, *tovar: lin je ko tovar* (Potomje), *len kak magarec* (G. Stubica), *lina je ko krava*⁴⁹ (Potomje), *lena je kaj krava, lijen si ko puh*⁵⁰ (Strizivojna), *lien ko pu* (Žabnica), *lijen je ko bubu* (Požega), usp. 2.1.

2.15. **U š** je zabilježena kao sastavnica poredbenoga pridjevskog frazema⁵¹: *dosadan ko uš* (Drežnik),⁵² *dosadan ka uš* (Baška Voda, Split), *dosadan ka ušenka* (Trogir, Split), *dosadan ko uš* (Potomje), *dosaden kaj vouš* (Sv. Martin), *dosaden kak vuš* (Belec, Brezje), *dosaden kak vuš* (Drnje), *diiosaden ko viš* (Rinkovec), usp. inačice sa sastavnicom buha, komarac, krpelj, muha, stjenica, tekut.

3. Među frazemima ima mnogo onih koji su potvrđeni u svim našim narječjima, kao i u drugim slavenskim, ali i u romanskim i germanskim jezicima.

Inovacije, frazemi koji nastaju spajanjem raznih frazema odnosno **kontaminacijom**, nisu toliko česti.

Mušica se rijetko pojavljuje u frazemima gdje to nije uobičajeno: *nisu mu sve mušice na broju* (Zagreb) (: koze), *njemu fale mušice u glavi* (Zagreb) (: daske).

Inovacija *hodi kako bisna glista* (Rakalj), *ponaša se ko bijesna glista* (Zagreb) (usp. frazem *izvoditi bijesne gliste*) potvrđena je u raznim udaljenim govorima dok je inovacija *praviti komarca od slona* (Zagreb) potvrđena samo jedanput. Radi li se u ovom slučaju o slučajnoj grešci, o namjernoj igri riječima, o maloj šali? Ili se radi o promjeni značenja polaznoga frazema, upravo o suprotnosti osnovnom značenju?

Frazem *obletavle kak muha okoli vruće kaše* nastao je spajanjem dvaju frazema, *oblijetati kao muha* i *hoditi/kružiti/vrtjeti se/obilaziti kak/ko mačak/maček oko/okoli vruće/vroče kaše*.

⁴⁸ U Matešića ni u Anića nije potvrđeno.

⁴⁹ U Matešića ni u Anića nije potvrđeno.

⁵⁰ U Matešića ni u Anića nije potvrđeno.

⁵¹ Uš je rijetko potvrđena u drugim frazemima: *napastan je ko uš* (Karlovac), *gladna uš* (Otok Cet i Lovreć), *zapeti ko uš* (Lovreć).

⁵² U Matešića i Anića *dosadan kao uš*.

Takve će kontaminacije, razvijanje i spajanje frazema svjedočiti o individualnom i okazionalnom stvaralaštvu, a ne o nastanku novog frazema.

Zaključak

Uz pomoć studenata Kroatistike Filozofskog fakulteta u Zagrebu prikupljeni su u stotinjak hrvatskih govora frazemi, od kojih su za ovaj rad izdvojeni i obrađeni oni koji kao sastavnicu imaju zoonim, naziv kukca. Pokazalo se da su takvi frazemi vrlo dobro potvrđeni u čakavskim, kajkavskim i štokavskima govorima. Neki su od njih potvrđeni i u rječnicima standardnoga jezika, a neki i u drugim slavenskim, romanskim i germanskim jezicima.

Literatura

- Anić, V., 1998: *Rječnik hrvatskoga jezika*, 3. izdanje, Zagreb.
- Bogović, S., 1996: *Frazeologija grobničkih govora*, Grobnički zbornik, 341–362, Rijeka.
- Fink, Ž., 1996: *O poredbenim pridjevskim frazemima na materijalu hrvatskoga i ruskoga jezika*, Jezik i komunikacija, zbornik, 402–405, Zagreb.
- Keber, J., 1998: *Živali v prisposodbah*, I, Celje 1996. i II, Celje.
- Ljubičić, M., 1994: *O hrvatskim zoonimima: konotativno značenje i frazeologija*, Filologija 22–23, 245–252, Zagreb.
- Mali frazeološki rječnici 1–12 (ruski, ukrajinski, češki, slovački, poljski, njemački, talijanski, francuski, latinski)*, Zagreb od 1985. do 1994.
- Maresić, J., 1995: *Mali frazeološki rječnik govora Podravske Sesveta*, Podravski zbornik, 219–236, Koprivnica.
- Matešić, J., 1982: *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb.
- Matešić, J., 1978: *O poredbenim frazemima*, Filologija 8, 211–217, Zagreb.
- Menac, A., 1979: *Iz problematike frazeološke sinonimije u ruskom i hrvatskom književnom jeziku*, Filologija 9, 185–191, Zagreb.
- Menac, A., 1978: *Neka pitanja u vezi s klasifikacijom frazeologije*, Filologija 8, 219–226, Zagreb.
- Random House, *Russian-English Dictionary of Idioms*, New York 1995.
- Samardžija, M., 1995: *Leksikologija hrvatskoga jezika*, Zagreb.
- Skok, P., 1971–1974: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV, Zagreb
- Slovar slovenskega knjižnega jezika, Ljubljana 1975.

- Turk, M., 1998: *Frazeologija krčkih govora*, u knjizi Lukežić, Iva i Turk, Marija: *Govori otoka Krka*, 263–298, Rijeka.
- Vajs, N. i Zečević, V., 1994: *Frazeologija u rječniku hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika*, *Filologija* 22–23, 175–185, Zagreb.

Ispitani punktovi

1. Bački Breg (Vojvodina)
2. Banja Luka
3. Baška Voda
4. Belec
5. Bihać
6. Biograd
7. Bjelovar
8. Borovo Naselje
9. Brdovec (kod Zaprešića)
10. Brčko
11. Brezje (kod Čakovca)
12. Budovec (Podravina)
13. Čakovec
14. Derventa
15. Detkovac (kod Virovitice)
16. Dokanj (kod Tuzle)
17. Dragoslavec (SZ od Čakovca)
18. Drežnik (kod N. Gradiške)
19. Drenova, Donja (kod Sv. Ivan Zeline)
20. Drnje (kod Koprivnice)
21. Dubrovnik
22. Dvor na Uni
23. Đakovo
24. Garešnica
25. Ivanec
26. Ivanić Grad
27. Jastrebarsko
28. Karlovac
29. Kašina
30. Kaštela
31. Klenovnik (kod Varaždina)
32. Koprivnica
33. Krapinske Toplice
34. Križevci
35. Kuće (Turopolje, JZ od Velike Gorice)
36. Kutina
37. Lepoglava
38. Lešće, Ličko
39. Lipovljani
40. Livno
41. Lopud
42. Lovreć
43. Lučko
44. Lug (kod Samobora)
45. Metković
46. Mihaljevec, Gornji (Međimurje)
47. Mlinarce/Molnári (Pomurje, Mađarska)
48. Našice
49. Novigrad Podravski
50. Opuzen
51. Orahovica
52. Orašje
53. Osijek
54. Otočac
55. Otok (kod Samobora)
56. Otok (u Cetinskoj krajini)
57. Petrinja

58. Pleternica	80. Svetvinčenat (Istra)
59. Požega	81. Šenkovec (Međimurje)
60. Podravska Slatina	82. Šibenik
61. Posušje	83. Šujica
62. Potomje (Z Pelješac)	84. Trogir
63. Pregrada	85. Tugonica (kod Marija Bistrice)
64. Preko	86. Valpovo
65. Prigorje Brdovečko	87. Varaždin
66. Pučišća	88. Vidrenjak
67. Rakalj	89. Virje
68. Ramanovci (kod Požege)	90. Vis
69. Reka (kod Koprivnice)	91. Vrgorac
70. Rinkovec (Bednja)	92. Vučjak
71. Rovinj	93. Vukovar
72. Senj	94. Zadar
73. Sisak	95. Zagreb
74. Slavonski Brod	96. Zaprešić
75. Split	97. Zlatar
76. Strizivojna	98. Žabnica (kraj Sv. Ivana Žabna)
77. Stubica, Gornja	99. Ždralovi
78. Sveti Ivan Zelina	100. Žepče
79. Sveti Martin na Muri (Gornje Međimurje)	

Kratice

Borovo N = Borovo Naselje

češ. = češki

engl. = engleski

franc. = francuski

G. Stubica = Gornja Stubica

Krapinske T = Krapinske Toplice

lat. = latinski

njem. = njemački

Otok Cet = Otok u Cetinskoj krajini

Otok Sam = Otok kod Samobora

polj. = poljski

rus. = ruski

Sl. Brod = Slavonski Brod

Sv. Ivan Zelina = Sveti Ivan Zelina
Sv. Martin = Sveti Martin na Muri
tal. = talijanski
ukr. = ukrajinski

Idioms with a bug zoonim in Croatian dialects

Summary

The paper deals with idioms in Croatian. The author (supported by her students) collected and investigated idioms in all parts of Croatia (in about 100 Croatian speeches). For this paper idioms with a bug zoonim are chosen. They can be found in Čakavian, Kajkavian and Štokavian dialects. Some of them are registered in dictionaries of standard Croatian language, and some of them in other Slavonic, Romance and Germanic languages.

Ključne riječi: frazem, hrvatski govori, naziv kukaca, čakavski, kajkavski, štokavski

Key words: idiom, croatian idioms, bug zoonim, Čakavian, Kajkavian, Štokavian